
Градовский Анатолий, Галушко Максим. Творчество Г. Сковороды в контексте европейского барокко

В статье делается попытка проанализировать литературное наследие Г. Сковороды в контексте европейского барокко.

Выделены основополагающие идеи этой эпохи в европейском мировоззрении и его воплощение отдельными представителями в образцах литературы философской и художественной.

Отдельно выделены черты художественного стиля Сковороды; основополагающий символизм, авторская трехкомпонентная картина мира, духовный мир личности как арена вечной борьбы добра и зла, колебания между жизнелюбием и аскетизмом, кордоцентризм.

Авторы сосредоточивают внимание на анализе сборника Г. Сковороды «Сад божественных песен». Констатируется, что значительное влияние на поэзию имела религиозная литература и богослужебные тексты.

Изучены основные темы поэзии. Так, в частности, проанализированы достоинство и святость, душевные порывы и тревога, ключевые понятия, такие как «Бог», «сердце», «счастье» и др.

Ключевые слова: барокко, Сковорода, «Сад божественных песен», поэзия.

Anatoliy Gradovsky, Maksym Galushko Works by H. Skovoroda in the context of European baroque

Works by H. Skovoroda in the context of European baroque are analyzed in the article.

The fundamental ideas of this artistic style in the European outlook and their embodiment in the samples by representatives in philosophical and artistic literature.

Individual artistic style of H. Skovoroda has been studied. The underlying symbolism, author triple picture of the world, the spiritual world of the individual as an arena of the eternal struggle between good and evil, wavering between love of life and asceticism, cordocentrism were found.

The analysis of the collection "Garden of Divine Songs" by H. Skovorodahas confirmed that there was a significant influence on poetry by religious literature and liturgical texts.

The main themes of poetry are defined. Thus, for example, analyzed the key concepts such as the "sanctity", "God", "heart", "happiness", "road" etc.

Keywords: Baroque, Skovoroda, "The Garden of Divine Songs", poetry.

УДК 821.101.2-92.09 «18»

Альманахи «З-над хмар і долин» і «З потоку життя»: спроба запровадження європейського культурного простору

Вадим Лубчак,

аспірант Інституту літератури

імені Т.Г. Шевченка НАНУ

Стаття присвячена історії виходу у світ південноукраїнських літературних альманахів «З-над хмар і долин» (Одеса, 1903) і «З потоку життя» (Херсон, 1905) та їхньої ролі в літературній дискусії 1901–1904 рр. У матеріалі акцентується увага на публічних зверненнях упорядників та видавців альманахів до українських письменників з проханням працювати над новими темами та формами, активніше звертати увагу на кращі зразки європейського мистецтва, відмовлятися від народницької манери подачі матеріалів та більше працювати в напрямку модерну.

Ключові слова: літературна дискусія, альманах «З-над хмар і долин», альманах «З потоку життя», модернізм, літературна критика, редактор.

Постановка проблеми

Під кінець XIX – на початку XX століття в українській літературі активно почали впроваджуватися нові принципи художнього мислення, що відображалося значними естетичними зрушеннями: жанрово-стильове оновлення красного письменства, активне розширення тематичних горизонтів, пошук новітніх форм реалізації художніх ідей.

Нова генерація українських письменників, за висловом І. Франка, «прагнула цілком модерним європейським способом зобразити своєрідність життя українського народу» [11, с. 110]. Відтак зародилася дискусія про шляхи розвитку української літератури, яка чітко продемонструвала кризу романтико-народницького світосприйняття, етнографічних ознак творчості, дидактичного спрямування, тяжіння до реалістичних, традиційних літературних форм. Антитезою народництву у літературі став модернізм як система з відмінними естетичними координатами та стильовими орієнтирами.

Ініціаторами літературного «оновлення» на початку XX ст. насамперед стають ідейні натхненники — упорядники, редактори та видавці неперіодичних літературних збірників авторів-сучасників — Микола Вороний, Михайло Коцюбинський та Микола

Чернявський. А своєрідною спробою апробації модерністичного письма на широкій аудиторії — підготовлені та видані ними південноукраїнські літературні альманахи «З-над хмар і долин» (Одеса, 1903 р.) та «З потоку життя» (Херсон, 1905 р.).

Постановка завдання

У межах окресленої проблеми постає питання: яку роль в розвитку української літератури відіграли південноукраїнські альманахи «З-над хмар і долин» і «З потоку життя», чи виконали вони поставлені завдання та що стало першопричиною до виникнення літературної дискусії 1901–1904 рр.

Спроба відповісти на поставлені запитання складає мету пропонованої статті.

Виклад основного матеріалу

Одним із перших з закликом до оновлення художніх прийомів, посилення уваги до витонченої краси виступив Микола Вороний, який підготував альманах «З-над хмар і долин». На етапі упорядкування збірника поет закликав письменників надсилати йому твори, не обтяжені реалістичним підходом, у яких було б «хоч трошки філософії», «клаптик... того далекого блакитного неба, що від віків манить нас своєю недосяжною красою, своєю незглибною таємничістю» [1, с. 14]. Естетична витонченість вічної краси, недосяжна

блакить мрій, мистецтво як самоціль, водночас патріотична наснага стають орієнтирами нового модерного оновлення української літератури. Свою відозву, у якій окреслено мистецькі напрямки для художніх творів, що планувалися для публікування у збірнику, Вороний надрукував 1901 р. на сторінках «Літературно-наукового вісника».

З легкої руки Сергія Єфремова (критичний відгук у статті «В поисках новой красоты» [2]) звернення Вороного до письменників увійшло в історію літератури як «перший маніфест українського модернізму». А, по суті, це була практична спроба запровадження європейського культурного простору.

Благородна мета Вороного дати українському читачеві альманах, зміст якого можна було б поставити поряд з найкращими західноєвропейськими зразками, майже відразу ж після публікації Єфремова викликала жваву дискусію в літературно-мистецьких колах. Оглядач «Киевской старины» критикував молодих письменників передовсім за захоплення формою, експериментування за рахунок змісту, та й взагалі він доволі специфічно трактував модернізм, не вбачаючи жодних перспектив для його розвитку в українському національному письменстві: «Виключний естетизм, ця модна схоластика нашого часу, на українському ґрунті особливо виразно виявив своє вбожество, не маючи в обставинах життя тих умов, що його підпирали б, і з цього погляду доля модерністичних заходів у нас може бути цікавою ілюстрацією в історії модернізму взагалі» [3, с. 559].

Треба сказати, що стаття Єфремова, яка поклала початок літературній дискусії 1901–1904 рр., стосувалася не лише творчості Вороного та альманаху «З-над хмар і долин». Роблячи аналіз актуального літературного процесу, критик згадав надруковані в 1898–1902 рр. праці кількох помітних авторів, зокрема, у досить гострій манері звернув увагу на слабкі (на його думку) місця в творах Гната Хоткевича, Ольги Кобилянської, Наталі Кобринської.

В лютневому номері «Літературно-наукового вісника» за 1903 р. надруковано редакційну замітку «В погоні за новою красою», статтю І. Франка «Принципи і безпринципність» та замітку В. Коцовського «Для прояснення неясності» — всі ці тексти стосувалися статті Єфремова.

Франко, долучившись до дискусії, підкреслював, що Єфремов у молодій літературній хвилі не розрізняє досить відмінних між собою явищ, а також надавав літературі функції «публіцистики, соціології і статистики та практичної політики».

Леся Українка, оскільки Єфремов посилався на її статтю «Малорусские писатели на Буковине», також вважала за потрібне відповісти критикові. У спеціально підготовленій статті-відгуку поетеса виклала своє теоретичне бачення «нової літератури», зокрема запропонувала аудиторії власні контраргументи щодо недоцільності ототожнювати символізм і декадентство, а також натхненно обстоювала неоромантизм. Принаймні про це можна судити з її висловлювань у приватному листуванні, адже редакція «Киевской старины» відмовилася публікувати статтю, хоча сам С. Єфремов, який отримав цю відповідь у приватний спосіб, наполягав на її публікації. Мандруючи між редакціями, рукопис тексту зрештою загубився і на сьогодні не виявлений.

Г. Хоткевич намагався заперечити Єфремову в першу чергу стосовно оцінки творів О. Кобилянської. Відразу дві статті Хоткевича були відхилені «Літературно-науковим вісником», очевидно, через

неприйнятний тон полеміки, надмірну емоційність та задиркуватість автора. «Лист д. Хоткевича» (згадуваний Єфремовим у наступній статті «На мертвой точке») був відхилений «Киевской стариной», але надрукований у 6-й книжці «Літературно-наукового вісника» за 1903 рік.

Окремою (непублічною) частиною літературної дискусії можна назвати полеміку кільканадцяти відомих письменників у листуванні. Зрештою дискусія вийшла за межі України: на неї відгукнувся польський журнал «Krytyka» (1903. — №2) [M. Przegląd]; був опублікований виступ М. Мочульського, без заголовка, передрукований під назвою «Талант, свідомий своєї мети» у збірнику «Ольга Кобилянська у критиці та спогадах» (К. 1963).

Сучасні дослідники Н. Шумило, Е. Соловей, Г. Корбич називають статтю С. Єфремова помітною складовою тогочасного літературного процесу, «своєрідним каталізатором теоретичного осмислення реалізму початку ХХ ст.» [12, с. 50]. Викликана цим виступом дискусія на початку нинішнього століття демонструвала конструктивний підхід до осмислення нових літературних явищ.

Отже, інтерес до полеміки, викликаній виступом С. Єфремова, був незаперечним, що символізувало пробудження і зростання інтересу до української літератури (і не лише в Україні), сприяючи створенню правдивого образу українства.

Щойно літературна дискусія набрала обертів, М. Вороний змушений був пояснювати окремі положення свого «Одкритого листа», опублікованого в «Літературно-науковому віснику». Зокрема, в епістолярії до М. Коцюбинського від 29 жовтня 1901 р. він пише: «Правда, такі вирази в моїх листі як «чиста штука», «усунення тенденцій» можуть збаламутити людину, бо тепер сфера штуки досить-таки збаламучена новими течіями і напрямками і репрезентант кожної такої течії по-своєму тлумачить і штуку і її завдання. Про себе скажу, що я признаю символізм і не признаю скаліченого російського декадентства, бо се витвір нездарів. Тенденційності в поетичній творчості не признаю (се вже буде фабрикація на марку), а ідейність (теж саме зміст) мусить бути, бо се ж душа твору. Формою в поезії надзвичайно дорожу, бо одно діло — псалом співати, друге діло — на волів гукати. Реалізм вважаю складовою частиною штуки, а не її цілістю. Грубого реалізму в поезії цілком не визнаю» [5, с. 170].

Зосередивши увагу на естетичному звучанні твору, витонченій, досконалій формі, «штуці заради штуки», аніж на соціальному, громадянському, Вороний практично закликав письменників до втечі від реального життя. Реагуючи на відозву та прохання долучитися до збірника, Франко пише Вороному відоме «Послання». Останній також у творчій формі відповідає. Власне «Посланням» та відповіддю Вороного і відкривається збірник «З-над хмар і долин». У поетичному дискурсі йде мова про мету «справжнього мистецтва»: воно мусить єднатися з боротьбою за гармонійне щастя людини чи стояти осторонь жорстокої дійсності.

Звернення Вороного виявило глибоку суперечливість. На думку С. Павличко, він не хотів грубо ламати реалістично-моралістичну традицію, а лише прагнув поруч із нею збудувати щось нове, сам чітко не уявляючи що саме. «Повстання проти традиції на цьому етапі не вийшло передовсім тому, що воно не передбачалося, альманах виявився еkleктичним, а нове народилося кволим. Модернізм лишився у дискурсі, не перейшовши в художню практику» [10, с. 108].

Альманах «З-над хмар і долин» (збірник творів сьогочасних авторів) вийшов в Одесі 1903 р. Завдяки редакторським здібностям, зокрема самоцензури, М. Вороному вдалося упорядкувати книжку, з рукопису якої цензура практично нічого не вилучила, що на той час було рідкісним явищем. Так, в одному з недатованих листів (припускаємо, що лист був написаний у квітні-травні) 1903 р. Вороной повідомляв Франку: «Цензура розрішила мені друкувати мій альманах «З-над хмар і долин», заборонивши дві статті (Мордовцева про Драгоманова і Липи — фантазію «Зелена сукня») і покалічивши один мій лист. Заборонені статті пришлю до «Вісника»» [9, с. 58]. Власне, про те, що цензура може заборонити статтю Мордовця, упорядник здогадувався ще на етапі підготовки тексту до друку про що й повідомляв М. Старицького ще 16 вересня 1901 р. «Поприсилали мені такі гострі річі, що боюсь, як би не зломала цензура і всього збірника. Наприклад, Мордовець прислав спомини про М.П. Драгоманова, де раз у раз взиває тих, що примусили його тікати за кордон «собаками»» [9, с. 80].

Загалом до книжки увійшли твори, що репрезентували поетів і прозаїків Галичини, Буковини та Наддніпрянщини кінця ХІХ — початку ХХ ст., які насправді належали до різних течій і напрямків. Як вже зазначалося, відкривався збірник віршем І. Франка «Миколі Вороному», за яким ішла відповідь М. Вороного «Іванові Франкові». Різноманітні погляди на мистецтво, що виявилися в цих та інших творах альманаху, підкреслювали його провідну тенденцію: письменство має бути глибоко національним та художньо досконалим. Поезію в альманасі репрезентувала лірика Лесі Українки («Ритми»), І. Франка (з циклу «Зів'яле листя»), поезії М. Вороного, В. Самійленка, П. Грабовського, О. Маковея, М. Чернявського, М. Старицького, Б. Грінченка та ін. Серед прозових творів виділяються новели М. Коцюбинського («На камені»), Г. Хоткевича («Життєві аналогії»), поезії в прозі Ольги Кобилянської («Мої лілії»), А. Крушельницького («Перед кладкою»), Є. Мандичевського («Два життя») та ін.

Ще одним заклик до новаторства в українському літературному процесі став лист М. Коцюбинського та М. Чернявського, адресований українським письменникам у 1903 р. Упорядковуючи альманах «З потоку життя», який мав би складатися винятково з творів на сучасні теми, був цілком присвячений інтелігенції та повинен засвідчити здатність української літератури реагувати на нові європейські віяння у мистецтві, Коцюбинський та Чернявський у лютому 1903 р. розіслали І. Франкові, В. Стефаникові, О. Кобилянській, І. Нечуєві-Левицькому, О. Маковею, М. Старицькому, Л. Яновській, І. Липі, В. Щурату, Панасу Мирному та іншим українським письменникам листи майже одного змісту, у яких повідомляли про намір «видати літературний збірник (поезії, новели, повісті, драматичні твори), у якому хотілось би помістити нові, ніде не друковані твори переважно з життя сучасної інтелігенції, а також на теми соціальні, психологічні, історичні та ін. ...» [4, с. 338].

У зверненні упорядники просили письменників показувати «вірний малюнок різних сторін життя усіх, а не лише якоїсь верстви суспільства».

Треба сказати, що відома на той час літературна спільнота ініціативу Коцюбинського та Чернявського, яка загалом відповідала стратегічному завданню (зокрема була покликана дбати про повноформатність українського письменства), зустріла амбівалентно.

Панас Мирний, отримавши листа з проханням долучитися своєю творчістю до збірника, висловив занепокоєння самою ідеєю створити книжку із творів про життя інтелігенції. «Невже то ви геть зовсім зречетеся творів з життя селянського, — того життя, що виробило нашу живу мову, що давно заснувалося і ще й досі дає свої живі оригінальні зразки своїх типів, а не общечоловіків?» Якщо для М. Коцюбинського питання: «Чи є у нас своя шляхта?» мало ствердну відповідь, то Панас Мирний з цього приводу вагався: «Що ж до нашої інтелігенції, то її ще досі не було, вона ще тільки починає складатися, та й то, вихована іншою школою, вона досі не подала таких яскравих зразків, щоб їх можна було назвати своїми, оригінальними... Через те і література не захоплювала їх, бо нічого було захоплювати» [7, с. 356]. Далі Панас Мирний зауважує, на його думку, найприкметніше: «Чи варто... тягти досі нашу живу літературу на диби високих матерій [...] коли б ваш захід видати збірник задля інтелігенції і тільки з життя її, — не подав у світ такої страви, що нею тільки смакували б одні і геть-то завзяті народолюбці» [7, с. 357].

Ще один класик української літератури І. Нечуй-Левицький, загалом погоджуючись із видавцями майбутнього альманаху щодо тематики українського письменства, об'єкта його зображення (а це — «усі верстви, усе життя, усіх людей, які тільки є на території українського плем'я» [8, с. 14]), у міркуваннях щодо читацької аудиторії до певної міри перегукувався з Панасом Мирним: «Селяни, тільки й читають з цікавістю ті утвори, де обписується їх життя, й, певно, позіхали з нудьги, якби їм довелось читати якогось, наприклад, «Кіна, або Генія розпусти» або хоч би й «Євгенія Онегіна». Так, надіюсь, позіхає з нудьги і наша просвічена верства, як читає утвори про народ...» [8, с. 14].

У листі-відповіді М. Коцюбинський запевнив Панаса Мирного, що не мав на меті «взагалі зречтисся творів з життя селянського», що лише прагнув «звернути увагу наших літературних сил на інші верстви суспільності, на інтелігенцію, фабричних робітників, військо, світ артистичний і т.п.» [7, с. 358].

Реалізувати задум Коцюбинський до кінця не зміг, адже, по суті, не передбачав заперечення «старого», «студій життя простонародного», іншими словами, домінуючої традиції, а всього-на-всього хотів розширити її рамки [10, с. 111].

Дослідник Я. Поліщук назвав цю ініціативу Коцюбинського та Чернявського «абстрактною, до того ж пом'якшеною евфемізмами програму» — «проектом упровадження національного модернізму». А м'який стиль заклику авторів працювати з темами «нової літератури» вчений пояснює тим, що упорядники брали до уваги консервативні переконання частини адресатів та хотіли уникнути гострої полеміки між прихильниками старого та нового стилів.

Власне м'який стиль звернення і неготовність частини авторів писати про інтелігенцію і для інтелігенції стали на заваді реалізації поставленої мети.

Відтак дослідники слушно зауважують, що, як і в усіх попередніх літературних виданнях такого типу, які декларували певний новий «напрямок», такого напрямку насправді не виявилось. Збірник репрезентував, по суті, більшість сучасних українських письменників [10, с. 112].

Попри неоднозначну оцінку ідейного спрямування майбутнього альманаху «З потоку життя», більшість авторів, яким Коцюбинський та Чернявський відправили лист-прохання подати до друку свої твори, відповіли. На заклик відгукнулися чимало як початківців, так і

вже відомих літераторів. Як результат, в альманасі було опубліковано твори І. Франка «Стріли», Лесі Українки «Було се за часів святої Германдиди», М. Вороного «Осокори», «Пустоцвіт», Б. Грінченка «Хвилі», І. Нечуй-Левицький надрукував присвячене М. Лисенкові оповідання «Гастролі», а О. Кобилянська — новелу «Ідеї». Сам же М. Коцюбинський виступив у збірнику з поезією в прозі «З глибини», а М. Чернявський опублікував декілька літературно-психологічних малюнків: «Низова течія» (із щоденника), «Легенда сокола», «З морського альбому».

Висновок

Обидва альманаси «З-над хмар і долин» і «З потоку життя» не стали визначним культурно-мистецьким явищем в українському літературному процесі, однак вже своєю появою вони засвідчили намагання прогресивної частини літераторів звернути свою творчу увагу на кращі зразки європейського мистецтва. В результаті художні твори, що увійшли до цих літературних збірників, стали свого роду «поштовхом» до рішучих змін в літературному процесі, першим «маніфестом українського модернізму» (С. Єфремов). А реакція літературної спільноти на заклики упорядників М. Вороного, М. Коцюбинського та М. Чернявського показала рівень готовності тогочасних мистецьких еліт до запровадження в країні європейського культурного простору.

В.М. Лубчак. Альманаси «З-над хмар і долин» і «З потоку життя»: попытка введення європейського культурного пространства

Статья посвящена истории выхода в свет южноукраинских литературных альманахов «З-над хмар і долин» (Одесса, 1903) и «З потоку життя» (Херсон, 1905) и их роли в литературной дискуссии 1901–1904 гг. В материале акцентируется внимание на публичных обращениях составителей и издателей альманахов к украинским писателям с просьбой работать над новыми темами и формами, активно обращать внимание на лучшие образцы европейского искусства, отказываться от народной манеры подачи материалов и больше работать в направлении модерна.

Ключевые слова: литературная дискуссия, альманах «З-над хмар і долин», альманах «З потоку життя», модернизм, литературная критика, редактор.

V. M. Lubchak. Almanacs “Z-nad khmar i dolyn”, “Z potoky zhyttia”: an attempt of European cultural space establishment

This article is dedicated to the history of publication of South-Ukrainian literature almanacs “Z-nad khmar i dolyn” (Odesa, 1903) and “Z potoky zhyttia” (Kherson, 1905) and their role in literature discussion 1901-1904. This material highlights the almanacs editors and publishers public appeals to Ukrainian writers to work on new topics and forms, to pay their attention on the best examples of European art and to refuse from folk manner and work more towards the modern.

Keywords: literature discussion, almanac “Z-nad khmar i dolyn”, almanac “Z potoky zhyttia”, modernism, literary criticism, editor.

Література

1. Вороний М. Український альманах. Відозва / Микола Вороний // Літературно-науковий вісник. — 1901. — Т. 16. — Кн. 11. — С. 14.
2. Єфремов С. В поисках новой красоты (Заметки читателя) // Літературно-критичні статті / Сергій Єфремов. — К., 1993. — 351 с.
3. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. — К.: Femina, 1995. — 688 с.
4. Коцюбинський М. Твори: В 6 т. / Михайло Коцюбинський. — К., 1961. — Т. 5. — С. 338.
5. Листи до Михайла Коцюбинського / [упоряд. та комент. В. Мазного]. — Ніжин: Чернігівські обереги, 2002. — Т. 1. — 368 с.
6. Листи до Михайла Коцюбинського / [упоряд. та комент. В. Мазного]. — Ніжин: Чернігівські обереги, 2002. — Т. 2. — 344 с.
7. Листи до Михайла Коцюбинського / [упоряд. та комент. В. Мазного]. — Ніжин: Чернігівські обереги, 2002. — Т. 3. — 480 с.
8. Листи до Михайла Коцюбинського / [упоряд. та комент. В. Мазного]. — Ніжин: Чернігівські обереги, 2003. — Т. 4. — 398 с.
9. Лицар честі і краси. Микола Вороний у спогадах, листах і матеріалах / упор., передм. та прим. І.М. Лисенка. Київ.: Рада, 2011. — 208 с.
10. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко. — К.: Основа, 2002. — 679 с.
11. Франко І. Збір. творів: у 50-ти т. / Іван Франко. — К.: Наукова думка, 1976–1982. — Т. 35. — С. 110
12. Шумило Н. Гнат Хоткевич проти Сергія Єфремова: до історії відомої полеміки / Наталія Шумило // Рад. літературознавство. — 1988. — № 10. — С. 40–50.

Шановні колеги!

Розпочалася передплата на періодичні видання
на II півріччя 2015 року

Передплачуйте часопис
“Українська література в загальноосвітній школі”

Індекс: 22410

Періодичність — 12 номерів на рік

Передплатити журнал можна в усіх відділеннях зв'язку,
починаючи з будь-якого номера